

Nemzet, nemzetiség, érték

A tájékozott és elfogulatlan olvasó előtt nem szorul különösebb bizonyításra, hogy az egyén egy szűkebb társadalmi közösség — nemzet vagy nemzetiség — részeként valósíthatja meg szabadságát, lehet egyenlő esélyű tagja a modern civilizáció társadalmának. Éppen ezért az ember felszabadítása a körülmények kényesére alól nem vonatkoztatható kizárólag az osztálykülönbségek megszüntetésére, „a kisajátítók kisajátítására” (Marx). A megvalósuló társadalmi emancipáció az emberi együttélés minden formájára érvényes, így a nemzetiségi integrációra is.

Ha a történelemnek tér—idő kontinuumban megragadható jelentést hordozó tartalma van, akkor a történelmet alkotó viszonylagos együttesek is viszonylagos értelmet hordoznak. Azokra az integrációkra — nemzet, nemzetiség — gondolkodik, amelyek a történelmi fejlődés folyamataiban csak „épp így létezhetnek”. A „tisza emberiség” csak a társadalombölcselek feljében létezik. A valóságban (a történelem értelme szerint) a nembelihez való közeledés az együttélés közösségi formáin keresztül történhet. Ezt nemcsak korunk nemzeti és nemzetiségi mozgalmi, a nemzeti eszme új reneszánsza igazolja, mert ez jelentheti (amint azt a világ különböző részeiben jelenti is!) a partikularitás felülkerekedését is, hanem az emberi lét objektív feltételei, a közvetlen emberi kapcsolatok teszik szükségessé. A társadalom nem létezhet ideális célként, az őt alkotó individuumokon kívül vagy felett. Amikor társadalomról beszélünk, azoknak a viszonyoknak, vonatkozásoknak az összességét fejezzük ki, amelyekkel az individuumok összekapcsolódnak, csereviszonyba lépnek egymással. Az egyén élete elválaszthatatlan közösségének magatartásától és értékorientációjától. Ez alkotja a „belső fórumot”, az egyén előtte vitatja meg kínálkozó cselekvési lehetőségeit, összetartozását biztosító kapcsolatrendszerében formálódik értékrendszere, véleménye, válasza környezetének kihívásaira. Ugy is mondhatjuk: az egyén csak mások által válhat önmaga számára is tárgyá. A nyelv és a kultúra információcseréjén keresztül megvalósuló együttműködés és a valóság közös átélése az értelmes cselekvés lehetőségeit is megteremti. E kérdés lényege, hogy a létadottságként meglévő nemzeti és nemzetiségi közösségek — azonos értékmagasságú közösségek! — milyen mértékben tudják átélni és cselekvéseik tárgyául választani a nembelihez való tudatos viszonyt.

Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a nemzeti és nemzetiségi kérdést, pontosabban: a nemzeti és a nemzetiségi „épp-így-létezést” és az emancipációt nem lehet, súlyos tévedések veszélye nélkül, a gyakorlati politikai elveiből és ideológiai premisszáiból megmagyarázni. A nemzetiségeknek mint értéktartalmú közösségeknek a társadalmi struktúrában elfoglalt helyük és emancipációjuk legalább annyira a filozófiai antropológia, értékelmélet és lételmélet kérdése, mint jogi vagy politikai. A nemzetéről és a nemzetiségről kidolgozandó tudományos elmélet szempontjából szükségesnek mutatkozik a filozófiai örökség újbóli, kritikai birtokbavétele. Ebben a tanulmányban e birtokbavétel egy sajátos, lényegi oldalával fogok foglalkozni.

A marxi formula, a „végigvitt naturalizmus-humanizmus” és a „végigvitt humanizmus-naturalizmus” logikusan kapcsolódik az elnyomás történelmi formáinak megszüntetéséhez és a társadalmi egyenlőség megvalósításához. Másrészt, világtörténelmi távlatban a szocializmus és a kommunizmus nem állíthatja vissza a „régibornírtságokat”, de az „emberi lényeg” fejlődését biztosító adekvát formákat a kommunista Gemeinwesen részévé, az új társadalmi totalitás alkotórészévé változtatja.

Janusz Kuczyński tanulmányában (*The National Question and the Real Humanism*. Dialectics and Humanism, 1975. 1.) tényekkel bizonyítja, hogy a marxi formula — a „kommunizmus-humanizmus” — keletkezésében nagy szerepe volt a lengyel nemzeti mozgalomból levont tanulságoknak. A krakkói felkelést (1846) Marx mint olyan példát említette, amely a nemzeti célokat szervesen egyesíteni tudta a demokratikus eszmékkel, az idegen elnyomás alóli felszabadulással.

Az irkérdés megoldása mellett a lengyel állam függetlenségének helyreállítását tartotta Marx és Engels is az európai proletariátus szempontjából a legfontosabb feladatok egyikének. Marx 1847-ben arra biztatta a chartistákat, hogy döntsek meg Angliában a tőkésrendszert, mert ezzel segíthetik elő Lengyelország felszabadulását. A *Kommunista Kiáltványban* meg azt írták: „A lengyeleknél a kom-

munisták azt a pártot támogatják, amelyik az agrárforradalmat vallja a nemzeti felszabadulás feltételének, azt a pártot, amely az 1846. évi krakkói felkelést életre hívta." (Marx—Engels *Művei* 4. 470.)

Marx és Engels a német munkásmozgalommal foglalkozó írásaikban tényként állapították meg, hogy a mozgalom előrehaladását leginkább gátló tényező a Lengyelország egy részét uralma alatt tartó porosz állam: „Mivel tehát Lengyelország létezése Németországnak szükséges és a Porsz Állam mellett lehetetlen, ezért ezt a Porsz Államot el kell törölni a föld színéről.” (Marx—Engels *Művei* 30. 321.) Marx 1865-ben így határozta meg a Nemzetközi Munkásszövetség Lengyelországgal kapcsolatos álláspontját: „A konzervatív Európa jelmondata így hangzik: leigázott Európa, leigázott Lengyelországgal mint bázissal. A Nemzetközi Munkásszövetség jelmondata ezzel szemben: szabad Európa, amely szabad és független Lengyelországra támaszkodik.” (Marx—Engels *Művei* 16. 88.) Marx egy későbbi beszédében, amelyet az 1867. január 22-én tartott londoni lengyel gyűlésen mondott, konkrétan megfogalmazta a lengyel ügy fontosságát az európai fejlődés oldaláról. A cári Oroszország terjeszkedése és befolyása növekedésétől féltette az európai társadalom demokratikus és szocialista fejlődését a porosz—francia háború idején is. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa nyilatkozatában (1870. szeptember 9-én) a következőkben vázolta az előállt új politikai helyzet lehetőségeit: ha Porszország francia területeket fog elcsatolni, akkor számára két út marad: vagy az orosz terjeszkedés eszköze lesz, vagy védekező háborúra kényszerül, de ez nem lokalizált háború lesz, hanem „faji háború” a „szövetkezett szláv és latin fajok ellen”. (Marx—Engels *Művei* 17. 248.)

Az idézett szövegekből világosan kirajzolódik, hogy a lengyel nemzeti mozgalmat Marx és Engels a társadalmi fejlődést előrevivő, demokratikus nemzeti mozgalmak közé sorolták. Sem Marx, sem pedig Engels nem tekintette a nemzeti függetlenséget és önállóságot olyan önmagáért való vívmánynak, mely minden körülmények között a társadalmi haladást szolgálja. Ez érthető is, mert az állami önállóság éppúgy eszköze lehet a bornírt társadalmi és politikai viszonyok megszilárdításának, mint a haladásnak. Ugyanakkor nem szabad elfelednünk, hogy Marx és Engels koruk történelmének nemzeti és nemzetiségi mozgalmait a nyugat-európai fejlett társadalom modellje és a proletariátus osztályharcának stratégiai-taktikai látószögéből elemezték és értékelték. Felfogásukban könnyű felismerni a hegeli történelemfilozófia reminiscenciáit. A 48-as forradalmakról alkotott nézeteikbe ugyanakkor személyes jellegű vonzalmak és ellenszenviek is belejátszottak. (Vö. Leszek Kolakowski: *Marxistische Philosophie und nationale Wirklichkeit. Der revolutionäre Geist.*, Berlin—Köln—Mainz, 1972., valamint Andrzej Walicki: *Marx, Engels and the Polish Question. Dialectics and Humanism*, 1980. 1.) Engels például különbséget tett „történelmi nemzetek” („geschichtlichen Nationen”) és „történelem nélküli nemzetek” („geschichtlosen Nationen”) között. A fejlődés látószögéből az alacsonyabb és magasabb civilizáció közötti konfliktusban a magasabb győzelme látszik jogosnak, mert az esik egybe a haladással, az egyetemes emberi civilizáció érdekeivel. A nemzetek önrendelkezési jogát Európa nagy és pontosan meghatározott történelmi nemzeteire vonatkoztatta. Az önrendelkezésre nem tartotta alkalmasnak a gazdaságilag és kulturálisan fejletlen, „történelem nélküli nemzeteket”.

Honnan származik a népeknek e besorolása történelmi és történelem nélküli nemzetek kategóriájába?

Hegel történelemfilozófiájából, melyet Marx is, de különösen Engels átvett, és a tudományos szocializmus nyelvére fordított. A hegeli filozófiában a népek mint „szellemi alakulatok” léteznek egymás mellett. „Egy nép általában csak annyiban világtörténelmi, amennyiben afelelő mértékben, alapcéljában általános elv rejlik, csak ennyiben erkölcsi, politikai szervezete az a mű, amelyet ilyen szellem létrehoz. Ha csak a vágy hajtja a népeket, akkor az ilyen törekvés nyomtalanul múlik el, pl. mint rajongás; de ez nem mű. Nyomaik inkább csak romlás és pusztulás.” (Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Bp., 1966. 133.) A hegeli „történelemben” mindig az a nép van soron az uralkodásra, mely megragadja a szellem „legmagasabb fogalmát”. Azok a népek is fennmaradhatnak ugyan, amelyeknek nincsenek ilyen fogalmaik, de „a világtörténelem féltre vannak állítva”. (Hegel: *I. m.* 48.) Mert a világtörténet célja, hogy a szellem tudatába jusson annak, ami valójában, megismerje és létrehozza önmagát. A történelemben megvalósuló szellem „meghatározott alakokat” hoz létre, ezek az alakok a „világtörténelmi népek”, melyek kultúrájukban, államalkotásukban és alkotmányukban érik el virágzásukat.

Nem szükséges különösképpen magyarázni, hogy a történelmi korszakokat, az emberiség történetének egész folyamatát a vezető szerepet betöltő népek története szemszögéből is lehet értelmezni. Ugyanakkor a nemzeti és nemzetiségi közösségek

emancipációjának szemszögéből nézve: a hegeli filozófia az értékkülönbségeket tényként fogadta el, a szellemi alakot nem öltött népeket alárendeli a fejlettebb alakzatoknak. Más szóval: a peremvidéket függvénylétre ítéli. Engels a hegeli filozófia „talpraállításában“ ezen az irányvonalon haladt.

A nemzet (és nemzetiség) létezését ezért rendeli alá Engels is a világhorradalom feladatainak, anélkül hogy figyelembe venné a fenti integrációk történelmi-társadalmi emancipációjának létjogosultságát és értékvonatkozásait. Engels *Mi köze a munkásosztálynak Lengyelországhoz?* (1866) című tanulmányában megkísérelte a nemzet (nation) és a nemzetiség (nationality) fogalmi körülírását. Eszerint a nemzetiség olyan etnikai csoport, amelynek nyelvi határai vannak. A nemzet ezzel szemben olyan politikai-területi szervezet, amelynek határait az illető nemzet életképessége és civilizatorikus képességei vonják meg. A két meghatározás egymás mellé állításából kitűnik, hogy az elhatárolás szempontja itt a gazdasági és kulturális fejlettség volt. „Egyetlen ország sincs Európában, ahol ne különböző nemzetiségek élének egyazon kormány alatt. A felföldi gallok és a walesiek kétségtelesen más nemzetiségűek, mint az angolok, de senki sem fogja rég letűnt népek nem maradványait vagy akár a franciaországi Bretagne kelta lakosait nemzeteknek nevezni. Azonkívül egyetlen államhatár sem esik egybe a nemzetiség természetes határával, a nyelvi határral.“ (Marx—Engels *Művei* 16. 143.) A nemzetiségi elvet — írta Engels — Kelet-Európában találták ki, ahol a középkor folyamán a tatár és török betörések otthagyták a parton az összekeveredett nemzetroncsok halmazait. (I. m. 145.) Ez volt az a talaj, melyben ki lehetett fejleszteni a „nemzetiségi elvet“. Engels bírálta azokat, akik ezt az elvet olyan népekre is ki akarják terjeszteni, akiknek „nem volt történelmük“, sem pedig ehhez „szükségs energiájuk“. E szövegek az önrendelkezés történelmi jogát a fejlettebb civilizációval rendelkező nemzetek tulajdonának tekintették, mert a magasabb civilizáció és a kiterjedtebb gazdasági egység kedvezőbb feltételeket biztosít a termelőkör fejlődésének.

A gazdasági fejlettség kritériumát azonban sem Marx, sem Engels nem alkalmazta egyoldalúan. Csehország fejlettebb volt gazdaságilag Lengyelországnál, mégis ellenezték a cseh nemzeti mozgalmat, elítélték az angol uralmat Írorszában, Anglia gazdasági fejlettsége ellenére. A nemzet — Engels fejlődéelméletében — a történelem öntudatos alanya, vitalitást, energiát mutat, méltóságérzettel rendelkezik, képes a civilizáció terjesztésére. Az elmaradott népcsoportok, a „nemzetroncsok“ nem tudnak bekapcsolódni a társadalmi körülmények alakításába, megváltoztatásába. Engels *A demokratikus pánszlávizmus* (1849) című tanulmányában a szlávoknak (a lengyeleket kivéve, akiket „a forradalom kozmopolita katonáinak“ nevezett) nem jóslat jövőt, mert szerinte nélkülözik az önállóságnak és az életképességnek elsődleges történelmi, földrajzi, politikai és gazdasági feltételeit. A fejletlen „nemzetek-kéket“, a történelem akarataik ellenére vonszolja maga után, ezért szükségképpen ellenforradalmi szerepet töltenek be. Az életképesség az engelsi megfogalmazásban egyet jelentett a forradalomra való érettséggel. Jellemző, hogy évtizedekkel később *A Kommunista Párt Kiáltványának* 1893-as olasz kiadásához írt előszavában is a társadalmi fejlődés oldaláról értékelté az 1848-as forradalom jelentőségét. „Tehát az 1848-as forradalom, ha nem is volt szocialista forradalom, egyengette az utat, és előkészítette a talajt az utóbbi számára... Az egyes európai nemzetek autonómiájának és egységének helyreállítása nélkül sem a proletariátus nemzetközi egyesülése, sem ezeknek a nemzeteknek közös célok érdekében való békés és ésszerű együttműködése nem valósulhatna meg. Képzelnék el az olasz, magyar, német, lengyel, orosz munkások nemzetközi és közös fellépését az 1848 előtti politikai feltételek között!“ (Marx—Engels *Művei* 22. 347.)

Mindent összevetve: Marx és Engels a nemzeti-nemzetiségi kérdést a munkásosztály forradalmi stratégiájának részeként elemezte. Nem dolgoztak ki viszont olyan nemzetfelfogást, amely szervesen egyesítette volna magába az antropológiát, ontológiát és fejlődéelméletet. A nemzeti mozgalmakat is aszerint értékelték, hogy azok mennyire segítik elő az európai forradalmi mozgalmakat. Engels az 1882-es bosznia-hercegovinai felkelés idején írta Bernsteinnak: „Nekünk a nyugat-európai proletariátus felszabadításában kell közreműködnünk, és minden egyebet alá kell rendelnünk ennek a célnak. Ha mégoly érdekesek is a balkáni szlávok stb., mihelyt felszabadulási törekvésük összeütközik a proletariátus érdekével, engem hidegen hagynak. Az elzásziak is el vannak nyomva, s örülni fogok, ha ismét megszabadulunk tőlük. De ha ők egy szemlátomást közelgő forradalom előestéjén háborút akarnak provokálni Franciaország és Németország között, ha ismét fel akarják uszítani ezt a két népet és ezzel elnapolni a forradalmat, akkor ezt mondom: Állj! Nektek is lehet annyi türelmetek, mint az európai proletariátusnak. Ha ez felszabadítja magát, akkor ti amúgyis szabaddá lesztek, de addig nem tűrjük, hogy keresztézzétek az útját a harcoló proletariátusnak. Ugyanigy van ez a szlávokkal. A pro-

letariátus győzelme valóságosan és szükségszerűen felszabadítja őket, nem látszólag és időlegesen, mint a cár. Ezért nekik, akik eddig nemcsak hogy semmit sem tettek Európáért és fejlődéséért, hanem kerékkötői neki, legalább annyira türelmük legyen, mint a mi proletárjainknak.“ (Marx—Engels *Művei*, 35. Bp., 1976. 260—261.)

Lenin Marxszal és Engelsszel szemben e kérdés megítélésében Kelet-Közép-Európa társadalmi viszonyaiból és a gyarmati rendszer elleni harc sajátos történelmi körülményeiből indult ki. Éppen ezért Leninnél fel sem merült a „történelmi” és „történelem nélküli” nemzet fogalma.

A XX. századi proletárforradalmak előtt Lenin a polgárság és a proletariátus erőviszonyait, a munkásosztálynak a politikai hatalom megszervezéséért vívott harcát a szövetségi politika látószögéből elemezte. Ezért Lenin az általa kidolgozott valamennyi cselekvési tervben fontos szerepet juttatott a nemzetiségi kérdés megoldásának. A lenini elgondolás érthető, mert a több nemzetiségű és elmaradott kelet- és közép-európai országokban reálpolitikailag elképzelhetetlen volt olyan proletárforradalom, mely ne foglalta volna programjába a nemzeti és a nemzetiségi elnyomás valamennyi formájának radikális megszüntetését, a nemzeti és nemzetiségi egyenjogúság megvalósítását.

Lenin 1913-ban a *Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban* című tanulmányában a nemzetit abszolutizáló, liberális nacionalizmussal polemizált. „A fejlődő kapitalizmus a nemzeti kérdésben két történelmi tendenciát ismer — írja. — Az első a nemzeti élet és a nemzeti mozgalom kérdése, harc minden nemzeti elnyomás ellen, nemzeti államok alakítása. A második: a nemzetek közötti különböző kapcsolatok kifejlődése, a nemzeti válaszfalak ledöntése a tőke, általában a gazdasági élet, a politika, a tudomány stb. nemzetközi egységének a megteremtése.“ (Lenin *Művei* 20. 12.) Az egységesítő tendencia elismerése Leninnél nem azt jelentette, hogy az asszimilációt tekintette a társadalmi haladás mértékének. Az 1916-ban, a forradalmak előestéjén írt cikkében (*Szocialista forradalom és nemzeti önrendelkezés*) arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzetek közeledése csak új módon, a nemzetek jogainak, fejlődési lehetőségeinek legmesszebb menő biztosítása révén valósulhat meg. Lenin mindig elítélte a nemzeti és nemzetiségi érdekeknek és igényeknek mindenfajta lebecsülését. Rosa Luxemburggal vitázva elvetette azt a felfogást, mely szerint a nemzeti állam korunkban üres absztrakció csupán, ezért az önrendelkezés sem lehet más meddő illúziónál.

A III. Internacionálé II. kongresszusán (1920) a nemzeti és gyarmati kérdésről írt téziseiben a nemzetek szövetségének a szükségességét állította a megvalósításra váró feladatok középpontjába. „Mi a nemzetek önkéntes szövetségét akarjuk — írta —, olyan szövetséget, amely nem tűr el semmiféle erőszakot egyik nemzet részéről a másik felett, olyan szövetséget, amely a legteljesebb bizalom, a testvéri együvé tartozás világos felismerésén, teljes önkéntes megegyezésén épül fel.“ (Lenin *Művei* 30. 289.)

Lenin már a forradalom előtt szembefordult Sztálinnak a nemzeti kérdésben érvényesített dogmatikus, egyoldalú felfogásával. Később: 1922. december 20-i és 31-i feljegyzéseiben többek között arról írt, hogy nem elégséges az internacionalizmus nevében a nemzetek formális egyenlőségének az elismerése: „... aki ezt nem érti, az nem érti a nemzetiségi kérdés igazi proletár felfogását, az lényegében kispolgári állásponton rekedt meg, és ezért percenként bele kell esnie a burzsoá felfogásba [...] nincs nagyobb gátja a proletár osztályösszefogás fejlődésének és szilárdságának a nemzeti igazságtalanságnál, és semmire sem olyan érzékenyek a »sértődött« nemzetiségek, mint az egyenlőség érzésére, az egyenlőségnek a megsértésére proletár elvtársaik részéről — akkor is, ha csak nemtörődomségből történik, akkor is, ha tréfa formájában jelentkeznek.“ (Lenin: *A nemzetköziségről és hazafiságról*. Bp., 1957. 166—172.)

A nemzeti kérdéssről keletkezett lenini írások, az akkori történelmi helyzetnek és gyakorlati feladatoknak megfelelően, elsősorban a nemzetek fejlődésének lehetőségeivel foglalkoznak. Ezekben a polemikus jellegű tanulmányokban, vitairatokban, feljegyzésekben jól kirajzolódik Leninnek a nemzetiségi kérdésről alkotott véleménye is. Világosan megfogalmazta azokat az elveket, amelyek következetes alkalmazása nélkül a nemzetiségi kérdés megoldása nem lehet több hangzatos szóbeszédnél. A munkásdemokrácia egyetlen nemzetnek vagy nyelvnek sem biztosíthat semmiféle kiváltságot. Az internacionalista kultúra nem nemzeti jelleg nélküli kultúra, a marxisták soha nem állították, hogy van olyan „tisztá” kultúra, amely se nem lengyel, se nem zsidó, se nem orosz. Lenin véleménye egyértelmű: nem marxista, még csak nem is demokrata, aki nem védelmezi a nemzetiségek nyelvének és kultúrájának egyenértékűségét, aki nem harcol az elnyomás nyílt vagy rejtett formái ellen.

Láttuk, sem Marx, sem pedig Engels nem említi a nemzetiséget, amikor az

emancipációról ír. Ezt nem azért nem tették, mert „nem volt idejük“ a nemzet és nemzetiség kérdésének társadalomelméleti tanulmányozására. A proletariátust forradalmasító elmélet kidolgozása és az ekkori nemzetközi munkásmozgalom szervezési és ideológiai problémái fontosságukban a nemzeti és nemzetiségi egyenjogúság elé kerültek, és stratégiájukban, a fejlett nyugati országok fejlődésének tendenciáit véve alapul, az összképbe beilleszthetőnek mutatkozott Engels nemzetfelfogása. Mégis, mennyire és milyen mértékben használható Marx és Engels antropológiája a korszerű nemzet- és nemzetiségkutatásban? Már előljáróban meg kell jegyezni, hogy csak alkalmazásról, átfordításról lehet szó, mivel Marx és Engels ilyen értelemben a kérdéssel nem foglalkozott. Mi több, a talpraállított hegeli történetfilozófia nem egy ponton ellentétbe kerül a fiatal Marx antropológiájával.

A *Gazdasági-filozófiai kéziratokat* és *A német ideológiát* olvasva, Marx emberfelfogásától elválaszthatatlan az elnyomás minden formájának megszüntetése, az „emberi emancipáció“ és a „politikai emancipáció“ minden olyan közösségre „átfordítható“, mely előnytelen, nembeli lényegétől idegen helyzetet foglal el a társadalmi struktúrában.

A társadalmi haladás értékmegvalósítás. A tudatos emberi tevékenység a természet és a társadalom korlátainak visszaszorításával létrehozza az emberi totalitás magasabb minőségi szinten történő megvalósításának lehetőségeit. Erről írta Engels *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* című művében: „Az a lehetőség, hogy a társadalmi termelés révén a társadalom minden tagjának olyan egzisztenciát biztosítanak, mely nemcsak anyagilag tökéletesen kielégítő és napról napra bőségesebbé lesz, hanem szavatolja nekik testi és szellemi adottságaik teljes szabad kiképzését és működtetését — ez a lehetőség most először létezik, de létezik.“ (Marx—Engels *Válogatott művei* II. Bp., 1963. 135.) Továbbgondolva az engelsi szöveget, akkor beszélhetünk a fejlett civilizáció adta lehetőségek megvalósításáról, ha a politikai gyakorlatként felfogott demokratikus önrányítást arra ösztönzi a társadalom összes életképes, a partikulárist és a nembelit szintetizálni tudó nemzeti és nemzetiségi közösségeit, hogy saját képességeiket és tulajdonságaikat a társadalom képességeinek és tulajdonságainak ismerjék fel. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a politikai szféra ne szakadjon el idegen hatalomként a sajátos érdekeket és értékeket képviselő, az egyetemeset különféle módon befogadó és gyarapító nemzetiségek törekvéseitől. A nyelven és kultúrán kívüli lét nem emberi lét. A képességek kibontakozása feltételezi az egyéni, a sajátos és a nembeli együttlétét a társadalmi szférában. Az egyén emancipációja közösségének érték- és attitűdrendszereiben és a társadalom makrostruktúrájában válhat csak valósággá.

Még mindig kísért a társadalomtudományokban a múlt századi evolucionizmus ideológiája. Eszerint a fejlődés, a megfordíthatatlan előrehaladás az egyneműsödés felé tart, a részegységek, az olyan társadalmi közösségek, mint a nemzet és a nemzetiség, fokozatosan megszűnnek, és beolvadnak az egészbe.

A Leibniz híres filozófiai értelmű anekdotájában szereplő „elmés nemes úr“ hiába keresett két tökéletesen azonos falevelet, saját szemével kellett meggyőződnie, hogy ilyen nincs. Két falevél között „valami különbség“ van. Következtetése: „Egy és ugyanazon növény azonossága (identitás) abban áll, hogy részei egyetlen testben úgy vannak megszerelve, hogy azok mind részt vesznek a közös életben; ez mindaddig tart, míg a növény él, habár változik is részeiben.“ (Leibniz: *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*. Bp., 1930. 235.)

A természet és a társadalom között azonban lényeges különbségek vannak. Herder a népek individualitását olyan szerves egységként ragadta meg, amelyek a természet törvény működése következtében „Egészet“ alkotnak. A sajátos nyelvvel és kultúrával rendelkező népek különbözőségükkel szolgálják a közös humanitást, melytől idegen az alárendeltség bármely rejtett vagy nyílt formája. Ez a felismerés összhangban volt Herder korában a demokratikus fejlődés irányával. A középkori társadalmi rend felbomlásával az emberi haladás a nemzetekben talált konkrét társadalmi alakzatot.

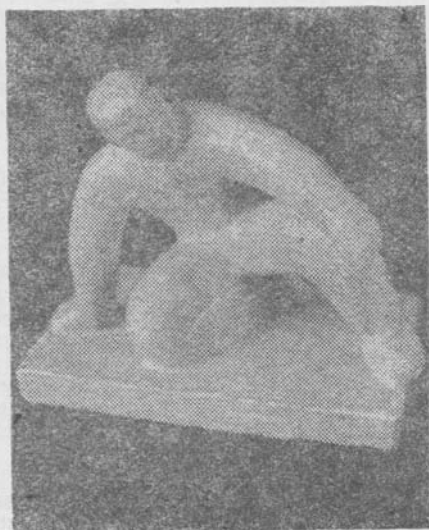
Az ember Herder szerint szabadon gondolkodó, tevékeny lény, olyan társadalmi lény, akinek számára a nyelv kialakulása természetes, lényeges és szükség-szerű volt. Nem véletlen, hogy Arnold Gehlen Herder emberfelfogására alapozott főművének megírásakor. „A filozófiai antropológia — írta *Az ember* című művében (Bp., 1976. 117.) — egy lépést sem tett előre Herder óta, és vázát tekintve azonos az övével az a felfogás, amelyet a modern tudomány eszközeivel kifejtetni igyekszem.“ Kétségtelen, hogy Herder felfogása az emberről mint fogyasztókos lényről, amely belsőleg ösztönzi, hogy kultúrlény legyen, a modern filozófiai antropológia előzményének tekinthető. A herderi filozófiában az ember nembeli képességei kifejlesztésének feltétele a nyelv és a közös kultúra.

Herder vitába szállt egykori mesterének, Kantnak emberiségfogalmával, államközpontú történetiszemléletével és teleológiájával. Az államba szervezett népek — lényegében az „államnemzetek“ — egymás mellett létezését természetesen Kant sem tagadta. Herder abban hozott újat, hogy a nyelv és a kultúra által összekapcsolt organikus közösségek értékgyarapító szerepét helyezte előtérbe. Eljutott az egyetemes fejlődésen és humanizálódáson belül az önálló fejlődési fokozatok felismeréséhez. Ezzel összhangban minden népnek autonóm és saját individuális értéke van, s a „nyelv-nemzet“ lehetőséget teremt az egyén nembeli képességeinek kifejlesztésére. Arról is szólnunk kell, hogy a nyelvi és kulturális egyenértékűség egyben olyan társadalmi és politikai demokrácia alkotásának lehetőségét is magában hordozza, melyben nemcsak elismerik a különbözőséghez való jogot, hanem az érdekképviselések és az azonos lehetőségek külső kényszer nélkül, társadalmi szükségletként fejlődnek ki. Ez korunk demokráciájának egyik fontos kérdése.

Az érték és az értékelés a társadalmi lét működéséhez tartozik, amelyből ki-kristályosodik az egyénre és közösségre jellemző magatartás, a létet tudatosító kultúra. Természetesen a nemzeti-nemzetiségi integrációk arra törekednek, hogy általánosítsák létük eredeti adottságait. Az egyetemeshez való közeledés ezért a partikuláris erők leküzdésével és az értékek (egyetemes értékek) befogadásával, asszimilálásával történik, anélkül hogy a nemzet vagy a nemzetiség saját tudatos létét megszüntetné. Hasonló, tudatos, egymást kölcsönösen elismerő és gazdagító viszony alakulhat ki (mert nem mindig alakul ki ilyen) a nemzet és a nemzetiség között. A nemzetben és nemzetiségben létezés kölcsönös értékcsere. Erre csak a társadalmilag emancipált egyénekből álló nemzetiségi közösségek képesek.

Az egyén nyelvi és kulturális közösségében találja meg azt a társadalmi fórumot, amelytől függetlenül nem lehet ember „általában“. Ezt a fontos antropológiai és közösségelméleti problémát Herder fogalmazta meg először napjainkig ható érvénnyel.

Társadalomelméletileg nagyon fontos tisztázni, hogy az egyén és közösség emancipációjának, teljes értékű és lehetőségű szubjektumként való létezésének társadalmi közege a társadalmi struktúra. A nemzetiség mint közösségi szubjektum a társadalmi struktúrában tudatosítja létezésének értelmét, fejlődési távlatait, egyenértékűségét, a nembelihez való tudatos viszonyát. A civilizáció fejlettségének jelenlegi színvonalán, immár a földrajzilag kiterjedtebb európai modellen belül idejétmúlta az engelsi felosztás. A lényeges különbség Nyugat és Kelet között a társadalmi és politikai struktúrában van. Ezért nem azonos formában jelentkezik a nemzetek és a nemzetiségek egymáshoz való viszonya, s másak e viszonyok észszerű rendezésének módjai.

Suba László szobra
(a Korunk Galéria anyagából)